

PROSTOR

17 [2009] 1 [37]

ZNANSTVENI ČASOPIS ZA ARHITEKTURU I URBANIZAM
A SCHOLARLY JOURNAL OF ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

POSEBNI OTISAK / SEPARAT | OFFPRINT

ZNANSTVENI PRILOZI | SCIENTIFIC PAPERS

146-157 ZORANA SOKOL GOJNIK

LITURGIJSKA ARHITEKTURA U URBANISTIČKOM
PLANU ZAGREBA IZ 1938. GODINE

PRETHODNO PRIOPCENJE
UDK 726:711.4(497.5 ZAGREB)"1938"

LITURGICAL ARCHITECTURE IN THE 1938
URBAN PLAN OF ZAGREB

PRELIMINARY COMMUNICATION
UDC 726:711.4(497.5 ZAGREB)"1938"

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU, ARHITEKTONSKI FAKULTET
UNIVERSITY OF ZAGREB, FACULTY OF ARCHITECTURE

ISSN 1330-0652
CODEN PORREV
UDK | UDC 71/72
17 [2009] 1 [37]
1-210
1-6 [2009]

Sl. 1. GENERALNI REGULACIONI PLAN GRADA ZAGREBA, 1938.
FIG. 1 GENERAL REGULATION PLAN OF ZAGREB, 1938

ZORANA SOKOL GOJNIK

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
ARHITEKTONSKI FAKULTET
HR – 10000 ZAGREB, KAČIČEVA 26

PRETHODNO PRIOPĆENJE

UDK 726:711.4(497.5 ZAGREB)“1938”

TEHNIČKE ZNANOSTI / ARHITEKTURA I URBANIZAM

2.01.02 – URBANIZAM I PROSTORNO PLANIRANJE

ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVACEN: 27. 2. 2009. / 8. 6. 2009.

UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF ARCHITECTURE
HR – 10000 ZAGREB, KAČIČEVA 26

PRELIMINARY COMMUNICATION

UDC 726:711.4(497.5 ZAGREB)“1938”

TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

2.01.02 – URBAN AND PHYSICAL PLANNING

ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 27. 2. 2009. / 8. 6. 2009.

LITURGIJSKA ARHITEKTURA U URBANISTIČKOM PLANU ZAGREBA IZ 1938. GODINE

LITURGICAL ARCHITECTURE IN THE 1938 URBAN PLAN OF ZAGREB

CRKVA
LITURGIJSKA ARHITEKTURA
URBANISTIČKI PLAN
ZAGREB

CHURCH
LITURGICAL ARCHITECTURE
URBAN PLAN
ZAGREB

Regulacioni plan grada Zagreba iz 1938. godine predstavlja sintezu simboličko-hijerarhijskog i funkcionalističkog koncepta planiranja. U ovom su planu liturgijske građevine snažan gradotvorni element. Svaka od njih imala je naglašenu urbanističku ulogu. Iako plan nije zaživio, izgrađene crkve oslikavaju promjenu povijesnog značenja liturgijskih građevina, koje u kasnije nastalom, nejasnom urbanističkom kontekstu, gube dominaciju nad gradskim tkivom.

The 1938 Regulation Plan of Zagreb represents a fusion of the symbolic and hierarchic with the functionalist planning concept which is strongly marked by church buildings. Each of them had an important role in the urban design. Although the plan was not executed, constructed churches illustrate the change of historical significance of sacral buildings which in the subsequent, indistinct urban planning framework lost dominance in the configuration of the city.

UVOD

INTRODUCTION

Na poticaj teološke kriteriologije u ovom se članku upotrebljava termin „liturgijska arhitektura”, a ne „sakralna arhitektura” jer terminološka definicija isključuje istoznačnost ovih dvaju pojmova.¹ Može se uočiti da tijekom posljednja dva stoljeća izmiče podudarnost pojma liturgijskog s pojmom sakralnog koji postaje sukladan širem pojmu religijskog, a pojam religijskog obuhvaća širok spektar svega što zahvaća duhovnost, poglavito religijske osjećaje i doživljajnost te on nije nužno liturgijske naravi.² Pojam liturgija najčešće se odnosi na ritualne obrede katoličke mise, istočne ortodoksne božanske liturgije ili židovskog Shacharita.³ U dvadesetom stoljeću u Zagrebu nije izgrađena niti jedna židovska sinagoga⁴ niti kršćanska ortodoksna crkva. Međutim, u *Regulacionom planu* iz 1938. godine uz katoličke liturgijske građevine planirane su i jedna grkokatolička i jedna kršćanska ortodoksna crkva.

U ovom se članku opisuju sve planirane liturgijske građevine u *Regulacionom planu* iz 1938. godine. Istraživanje se temeljilo na izvornoj arhivskoj građi⁵ i publiciranoj građi. Sustavna analiza *Regulacionog plana* iz 1938. godine do sada nije napravljena.⁶ Člankom se donose novi, do sada neobjavljeni podaci o *Regulacionom planu* i pojedinim liturgijskim građevinama. Ovaj *Regulacioni plan* stoji na prekretnici između dvaju pristupa urbanističkom planiranju što su obilježila dvadeseto stoljeće. Jedan je pristup simboličko-

-hijerarhijske, a drugi je funkcionalno-nehijerarhijske naravi.⁷

LITURGIJSKA ARHITEKTURA
U NOVOJ URBANISTIČKOJ ZAMISLI GRADALITURGICAL ARCHITECTURE
IN A NEW URBAN PLAN OF THE CITY

Liturgijsko arhitektonsko stvaralaštvo u dvadesetom je stoljeću doživjelo radikalne promjene svojih urbanističko-oblikovno-konstruktivnih koncepata u odnosu na prethodne povijesne obrasce. Taj se fenomen uočava na široj europskoj i na hrvatskoj arhitektonsko-urbanističkoj sceni. Osim što se promijenio sam arhitektonski pristup projektiranju liturgijskih građevina, promijenilo se i značenje tih građevina unutar urbanog tkiva grada. Te se promjene očituju u sljedećem:

- a) simboličko-hijerarhijsko strukturiranje grada zamjenjuje funkcionalističko-nehijerarhijsko strukturiranje
- b) povijesnu interpretaciju liturgijskih građevina (liturgijska građevina dominira prostorom npr. na trgu, u osi kompozicije trga ili u vizuri glavnih prometnica), zamjenjuje ‘markica’ u planu namjene površina jednakovrijednog značenja, kao i ostali javni sadržaji
- c) mijenja se mjerilo grada – za razliku od prethodnih povijesnih razdoblja u kojima je liturgijska građevina i svojom veličinom dominirala gradskim tkivom, dvadeseto stoljeće stvara

¹ ŠAŠKO, 2009: 11

² „Trebalo razlikovati što je to *religijsko* ili religiozno (u povezanosti s nekom religijom ili religioznošću ponajprije osobe) ili pak *duhovno* (povezano s nekom duhovnošću, a u arhitekturi i nema nepovezanosti s nekom duhovnošću, jer pripada redu umjetnosti), što obuhvaća širok spektar svega što zahvaća duhovnost, a poglavito religijske osjećaje i doživljajnost, ali nije nužno obredne naravi, a posebno ne kršćansko-liturgijske naravi; zatim što je *sakralno* (najčešće u odnosu s vjerom i često podudarno s religijskim); što je *crkveno* (širok pojam koji obuhvaća crkvenu zajednicu, ali ne nužno samo u liturgiji); i na kraju što je *liturgijsko* ili kršćansko obredno (što pripada liturgiji, a nije samo u liturgiji); to je arhitektura koja je na stanovit način podvrgnuta liturgiji... dakle usmjerena prema obredu.” [ŠAŠKO, 2009: 11]

³ *** 1999: 155

⁴ Židovska sinagoga u Praskoj ulici počela se graditi u proljeće 1866. godine, a posvećena je 27. rujna 1867., a pravoslavna crkva na današnjem Cvjetnom trgu sagrađena je 1866., a posvećena 21. listopada 1866. O tome vidjeti: KNEŽEVIĆ, 2003: 222-249.

⁵ Opsežna arhivska grada vezana za urbanistički plan i projekte liturgijskih građevina prikupljena je po arhivama pojedinih župa, Državnom arhivu, Hrvatskom državnom arhivu, Kaptolskom i Nadbiskupskom arhivu, arhivu Arhitektonskog fakulteta, arhivu Muzeja Ivana Meštrovića, Muzeju grada Zagreba, Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici, arhivu Gradskog zavoda za prostorno planiranje, sve u Zagrebu.

⁶ Konceptualne analize osnove donose: JUKIĆ, 1997.; LASLO, 1984: 25-31; DELALLE, 2000; KNEŽEVIĆ, 2003.

⁷ Simboličko-hijerarhijsko strukturiranje grada obilježilo je sve povijesne epohe do dvadesetog stoljeća kada se pod utjecajem modernističke funkcionalističke misli grad strukturira po principu zoniranja. U simboličko-hije-

novi urbanizam visokih građevina, a liturgijske građevine zadobivaju svoj identitet najčešće samo arhitektonskim oblikovanjem.

Gradovi u dvadesetom stoljeću, zahvaljujući industrijalizaciji, munjevito rastu. Urbanizam početka stoljeća obilježavaju traženja od Sitteovskog 'neohumanizma'⁸ usidrenog u ponovnom isčitavanju vrijednosti starih gradova, a time i adekvatne valorizacije liturgijskih građevina kao gradotvornog elementa. Nakon Camilla Sittea sva daljnja promišljanja grada temelje se na novim konceptima u kojima liturgijske građevine nemaju više jednu od osnovnih gradotvornih uloga.⁹

Novе ideje će svoj vrhunac zadobiti na CIAM-u – „Congrès International d'Architecture Moderne" 1933. godine (tema „Funkcionalni grad") na kojem je donesena Atenska povelja (*Charte d'Athènes*) koja ističe četiri posebne funkcije grada: a) stanovanje, uključujući i teme demografske gustoće i smještaja stambenih predjela, b) slobodno vrijeme, a time i odnos između otvorenih i izgrađenih površina, c) posao, klasifikacija industrije, njezina decentralizacija u odnosu prema radničkim četvrtima, d) promet s drastičnim prorjediavanjem cestovne mreže i s prometnicama koje su obilježene kao stambene, komercijalne, industrijske i one namijenjene velikom prometu.¹⁰

Ovim teoretskim postavkama grad se više ne strukturira hijerarhijsko-simbolički, nego se

rarhijskom principu grad se urbanistički strukturira oko centralnih gradskih objekata koji su nosioci simboličkih značenja. Tako se iz materijalne gradske strukture isčitava socijalno-psihološka reprezentacija svijeta kao hijerarhijsko uređenog univerzuma. U takvom hijerarhiziranju crkvene građevine imaju najveću simboličku težinu, a time prostorno-materijalizirano značenje. Za razliku od ovog principa funkcionalno zoniranje u duhu Atenske povelje grad strukturira po principu definiranja predjela prometa, posla, stanovanja i slobodnog vremena. Takav pristup hijerarhiziranje prebacuje na veće urbanističke zone, no hijerarhiziranje je primarno funkcionalnog, a mnogo manje simboličkog značenja. Ovakav koncept umanjuje, a ponegdje potpuno negira, hijerarhiju važnosti pojedinih sadržaja pa se zato dalje u tekstu koristim izrazom funkcionalno-nehijerarhijski pristup.

8 O tome vidjeti: SITTE, 1967.

9 U slijedu urbanističkih promišljanja nizu se sanjarjenja Ebenezer Howarda o „Vrtnom gradu" kojim se nastoji spasiti grad od neorganizirane prenapučenosti i selo od napuštanja i propadanja, „Industrijski grad" Tonya Garniera kojem se precizno razdvajaju urbane funkcije – radni predjeli, stambeni predjeli, predjeli gradskih servisa, perivoji i rekreacijski predjeli te prometnice. Stapicasti blokovi Waltera Gropiusa među prvima postavljaju slobodne stambene volumene u prostoru i time ukidaju 'ulicu-hodnik'. Le Corbusierovi funkcionalistički planovi su misaoni nastavak Gropiusovih planova, a obilježava ih izgradnja visokih stambenih zgrada podignutih na stupove, postavljene među pejsažne površine, te razdvojen kolni i pjesacki promet. O tome vidjeti: GIDEON, 1965: 466-472.

10 SENNOTT, 2004: 87; LE CORBUSIER, GIRAUDOUX, 1957; PREMÉR, 1984-1985: 50; PREMÉR, 2002: 30-33.

11 ZEVI, 2006: 205

12 O tome vidjeti: *** 2006: 96-116

počinje strukturirati nehijerarhijski-funkcionalno. Time i liturgijske građevine u urbanizmu dvadesetog stoljeća gube ulogu vodećega gradotvornog elementa koju su imale u svim prethodnim razdobljima kada su bile projektirane kao npr. glavni oblikovni element trga, u osi kompozicije ulice i trga ili u vizuri glavnih prometnica. Često se njihova povijesna uloga ne mijenja samo novim svjetonazorom, već se ona i potpuno istiskuje, primjerice, Garnierovim *Industrijskim gradom*. Garnier razdvaja urbane funkcije i pomno određuje sadržaje među kojima „nedostaju vojarnе, zatvori, crkve i policijske postaje... jer ih novo društvo neće trebati".¹¹ Međutim, iako urbanističko planiranje vodi vodeća ideja duha vremena, ono nije odraz radikalnih pozicija, već kompromis taloga vremena i novih svjetonazora.

Zato liturgijske građevine u dvadesetom stoljeću ipak dobivaju svoju 'markicu' u planu namjene površina. Međutim, u 'štapicatom urbanizmu' velikog mjerila koji je odredio dimenziju ekspanzije gotovo svih modernih gradova, liturgijske građevine nisu više repri urbanističkim položajem, nego samo, ako to uspiju, arhitektonskom interpretacijom. Liturgijske građevine koje su do dvadesetog stoljeća pripadale osnovnim gradotvornim elementima gube svoju stoljetnu ulogu i postaju jedna od niza funkcija koje ima grad dvadesetog stoljeća.

Ovu mijenu urbanističkih pristupa planiranju grada možemo pratiti i na primjeru grada Zagreba gdje su povijesne liturgijske građevine predstavljale snažni gradotvorni i simbolički element gradske strukture. Tako npr. Zagrebačka katedrala i crkva sv. Marka na Trgu sv. Marka određuju urbanistički karakter Kaptola i Gradeca. Oko njih se formiraju trgovi, pa su one žarišta života povijesnih gradova.

Crkva Preobraženja Gospodnjega na Cvjetnom Trgu (1866.), Evangelička crkva u Gundulićevoj ulici (1882.-1887.) ili crkva sv. Petra u Vlaškoj ulici (1770.) i druge crkve podignute do dvadesetog stoljeća¹² imaju naglašenu poziciju u urbanoj strukturi te izuzetno mjesto u hijerarhiji važnosti pojedinih građevina u gradu. Njihova je dominantna uloga oblikovatelja gradskog tkiva naglašena visokim zvonnicama. Urbanistički, one su smještene na značajnim trgovima, na križanjima važnijih prometnica i element su vrijednih gradskih vizura.

Početak dvadesetog stoljeća odražava kontinuitet povijesnog strukturiranja grada pa tako Bazilika Srca Isusova u Palmočićevoj ulici (arhitekt Janko Holjac, 1902. godina) monumentalnim pročeljem dominira gradskim vizurama, a crkva sv. Blaža na Prilazu Đure Deželica (arhitekt Viktor Kovačić, 1911. godi-

SL. 2. CRKVA SV. OBITELJI NA REGULACIJSKOM PLANU, 1938.
FIG. 2 CHURCH OF THE HOLY FAMILY ON THE REGULATION PLAN, 1938

SL. 3. CRKVA SV. OBITELJI, HOK
FIG. 3 CHURCH OF THE HOLY FAMILY, BASE MAP OF CROATIA

SL. 4. CRKVA SV. JOSIPA NA REGULACIJSKOM PLANU, 1938.
FIG. 4 CHURCH OF ST JOSEPH ON THE REGULATION PLAN,
1938

na) smještena je na snažnoj reprezentativnoj gradskoj prometnici.¹³

Prve značajne promjene u pristupu urbanističkom planiranju i interpretaciji liturgijskih građevina grada donijet će *Generalni regulacioni plan grada Zagreba* iz 1938. godine.

GENERALNI REGULACIONI PLAN GRADA ZAGREBA IZ 1938. GODINE

GENERAL REGULATION PLAN OF ZAGREB FROM 1938

Generalni regulacioni plan grada Zagreba iz 1938. godine vrlo je značajan za spoznavanje zagrebačkoga urbanističkog razvoja. Ovim je planom prvi put u cijelosti detaljno planirano područje razvoja grada sve do Save.¹⁴ Usvojene urbanističke planove od prvoga urbanističkog plana iz 1864. godine do ovog plana¹⁵ obilježava izrazito simboličko-hijerarhijsko strukturiranje gradskog tkiva Sitteovskog prosedea.

Iako ovaj plan nastaje u doba širenja duha CIAM-a i Atenske povelje, njegova oblikovna obilježja predstavljaju sintezu duha CIAM-ovskog koncepta zoniranja i Sitteovskog koncepta urbanizma kao umjetnosti naseljenih sredista¹⁶ nadahnute simboličko-hijerarhijskim strukturiranjem gradskog tkiva. Iako plan neće dosegnuti razinu CIAM-ovskoga slobodnog plana,¹⁷ kao što će to biti slučaj s *Direktivnom regulacionom osnovom* iz 1953. godine, ipak će unutar jasne prometne mreže¹⁸ (s distinkcijom brzoga automobilskog prometa, teretnog prometa, stambenih ulica i industrijskih ulica)¹⁹ nizati predjele različitih namjena:²⁰ stanovanja, mješovitih predjela, industrije (posla) i javnih nasada.²¹ Toj se strukturi, dosljedno Sitteovskoj simboličkoj hijerarhiji oblikovanja, pridodaju odgovarajući javni sadržaji i liturgijske građevine. Zanimljivo je da plan razlikuje liturgijske građevine i ostale javne građevine, što pokazuje da u ovom planu prevladava snažna uloga liturgijskih građevina kao formativnog elementa slike grada.

Urbanističke planove koji slijede nakon ovog plana obilježava funkcionalističko-nehijerarhijski pristup planiranju koji će osobito doći do izražaja u *Direktivnoj regulatornoj osnovi* iz 1953. godine. S vremenom će i taj pristup planiranju blijedjeti, a planove kraja 20. stoljeća obilježiti će pristup planiranju grada bez vodeće ideje oblikovanja.

Generalni regulacioni plan iz 1938. godine počeo se raditi na temelju odluke skupštine gradskog zastupstva od 13. veljače 1928. kada je formiran posebni odbor za pripremu generalne regulatorne osnove grada Zagreba.²² Odbor je u lipnju 1928. godine zaključio da je potrebno raspisati međunarodni javni

urbanistički natječaj. U listopadu 1928. godine formiran je Gradski građevni odsjek za izradu *Generalne regulatorne osnove* koji će kasnije prerasti u odsjek za regulaciju grada. Na celu odsjeka bio je arhitekt Stjepan Hribar. Ovaj je odbor sastavio program za izradu natječaja koji je prihvaćen na skupštini gradskog zastupstva 17. svibnja 1930. godine.²³

Natječaj je proveden, međutim, prva nagrada nije dodijeljena, nego je odlučeno da se na temelju rezultata međunarodnog natječaja i misljenja ocjenjivačkog suda, te zaključaka Skupštine gradskog zastupstva od 26. studenoga 1931. (čl. 371.),²⁴ izradi podloga za izradu urbanističkog plana čiji će nositelj projekta biti Stjepan Hribar.²⁵ Plan je usvojen 1938. na sjednici gradskog poglavarstva u Zagrebu,²⁶ a odobren od Ministarstva građenja u

¹³ Prilaz Đure Deželica Regulacijskom je osnovom iz 1889. godine zamišljen kao reprezentativna ulazna ulica u grad s dvostrukim drvoredom i proširenim krizanjima. O tome vidjeti: KNEŽEVIĆ, 1996.

¹⁴ Samo plan iz 1907. godine „Nacrtna područja i okolice slobodnog i kraljevskog grada Zagreba – osnova za buduću raspored željeznice uredaba” planira grad do Save postavljajući mrežu ulica i specificirajući predjele stanovanja, industrije i radničkih četvrti. Taj je plan 1909. godine odbijen.

¹⁵ Prva osnova za poljepšanje i rasprostiranje Zagreba (1886.), druga Regulatorna osnova grada (1889.), Nacrtna grada Zagreba (1898.), Regulatorna osnova grada Zagreba za istočni dio grada (1905.), Nacrtna područja i okolice slobodnog i kraljevskog grada Zagreba (1907.), Nacrtna grada Zagreba (1923.), Generalni regulacioni plan grada Zagreba (1938.)

¹⁶ SITTE, 1967: 2

¹⁷ Eliminiranje ulice-hodnika i zatvorenih trgova, te strogo odvajanje predjela stanovanja, slobodnog vremena, prometa i posla.

¹⁸ Atenska povelja dijeli prometnice u „prometnice koje su obilježene kao stambene, komercijalne, industrijske i one namijenjene velikom prometu”.

¹⁹ DAZG – Uredba: 9-10

²⁰ „Na osnovi glavne cestovne mreže, položaja željeznice uredaja i rijeke Save, te uzvši u obzir karakter već izgrađenih dijelova grada... podijeljeno je gradsko područje prema namjeni, što dolazi do izražaja u podjeli u građevinske zone.” [DAZG – Uredba: 7]

²¹ DAZG – Uredba: 9-23. Atenska povelja razlikuje stanovanje, slobodno vrijeme, posao i promet.

²² LASLO, 1984: 25. Predsjednik tog odbora bio je V. Heinzl, a neki od članova odbora bili su A. Freudenreich, S. Rittig, I. Mestrovic, M. Jurkovic, P. Senjanovic, F. Gabric, S. Hribar, E. Sen, H. Erlich.

²³ O tome vidjeti: LASLO, 1984: 25.

²⁴ Gradski građevni odjel je prvo izradio skicu, koju je usvojilo Gradsko zastupstvo na skupštini 17. studenoga 1932. pod čl. 332. na osnovi misljenja ankete stručnjaka izabranih na sjednici Gradskoga građevnog regulatornog odbora od 11. studenoga 1932. Od članova ankete sastavljen je poseban odbor za regulacijsku osnovu sa zadatkom da prati rad Gradskog građevnog odjela pri izradi Generalnog regulacionog plana. [DAZG – Zaključak]

²⁵ DAZG – Zaključak

²⁶ U: DAZG – Uredba postoji pismo Gradskog poglavarstva u Zagrebu Ministarstvu građevina u Beogradu od 27. 8. 1938. u kojem se moli hitno odobrenje plana nakon svih provedenih zakonskih postupaka, javnih uvida i usvojenja od strane Gradskog poglavarstva. Isto pismo poslano je i Banskoj upravi savske banovine 27. 8. 1938. na odobrenje.

SL. 5. CRKVA SV. JOSIPA, HOK
FIG. 5 CHURCH OF ST JOSEPH, BASE MAP OF CROATIA

Beogradu i banske vlasti Banovine Hrvatske 27. travnja 1940. godine.²⁷ Uredbe ovog urbanističkog plana i Građevni pravilnik stupili su na snagu 21. prosinca 1940. godine,²⁸ neposredno pred Drugi svjetski rat. Zbog toga plan nije doživio svoju cjelovitu izvedbu nego samo realizaciju pojedinih dijelova.²⁹

Središnji dio ovog plana – prostor Trnja – obilježava pravilna, ortogonalna blokovska struktura sa snažnim prodorima predjela javne namjene smještenih u potezima perivoja. Ova se novooblikovana struktura ne referira na postojeće stanje, već postavlja potpuno novu mrežu. Regulacija istočnog i zapadnog dijela (Peščenica i Trešnjevka) proizašle su iz pokušaja očuvanja postojeće neplanske izgradnje i njezine sanacije,³⁰ stoga je njihovo oblikovanje nepravilno i ograničeno s toč-

kastim strukturalnim prekidima gdje se smještavaju javni sadržaji i liturgijske građevine.

U ovome su planu liturgijske građevine snažan gradotvorni element. Njih čini šest rimokatoličkih crkava, jedna pravoslavna, jedna grkokatolička i jedna starokatolička crkva. Okosnicu ovog plana čini snažna centralna horizontalna os s liturgijskim građevinama³¹ i snažna vertikalna perivojna os na kojoj su smješteni javni profani sadržaji kao nastavak niza „Zrinskog, Strossmayerova i Tomislavova trga južno od glavnog kolodvora”.³² Na horizontalnoj su osi smještene dvije rimokatoličke crkve, jedna pravoslavna i jedna grkokatolička crkva. Na vertikalnoj su osi ‘javne zgrade’ čija funkcija nije precizno određena.³³ Ostale su župne rimokatoličke crkve ugrađene u istočno i zapadno nepravilno tkivo grada na način da su ipak oko sebe stvorile snažne gravitacijske prostore. Iz ovoga se urbanističkog plana vidi da je postojala suradnja crkvenih i državnih vlasti.

Duhovne vlasti s Kaptola započele su 1936. godine s osnivanjem novih rimokatoličkih župa,³⁴ kojih je do 1939. osnovano šest: 1936. godine osnovana je župa sv. Terezije od Djeteta Isusa u Trnju u Miramarskoj ulici;³⁵ 1937. župa sv. Josipa na Trešnjevci,³⁶ 1937. osnovane su župa Sv. Obitelji u Držicevoj,³⁷ župa sv. Marka Krizevčanina u Selskoj³⁸ i župa Marije Pomocnice na Knežiji,³⁹ a 1938. osnovana je župa Krista Kralja u Trnju.⁴⁰

Regulacioni plan planira površine za šest novih liturgijskih rimokatoličkih građevina (Sl. 1.), i to za župnu crkvu Sv. Obitelji u Držicevoj (1), župnu crkvu sv. Josipa na Trešnjevci (2), župnu crkvu sv. Marka Krizevčanina u Selskoj (3), župnu crkvu Krista Kralja u Trnju (4) i župnu crkvu sv. Terezije od Djeteta Isusa također u Trnju (5) te za crkvu u ulici Srednjaci (6) koja nikada nije izgrađena. Planom nije predviđena ni lokacija za župnu salezijansku crkvu Marije Pomocnice na Knežiji. Međutim, uprava Doma salezijanaca nakon donošenja plana 1941. godine traži od Grada promjenu Regulatorne osnove. Traže da im se dozvoli izgradnja crkve i trga na uglu Omiške i Knežije, što je Građevinski odbor odlukom od 7. ožujka 1941. godine dozvolio.⁴¹

ANALIZA PLANIRANIH LITURGIJSKIH GRAĐEVINA U URBANISTIČKOM PLANU IZ 1938. GODINE

ANALYSIS OF THE PLANNED SACRAL BUILDINGS FROM THE 1938 URBAN PLAN

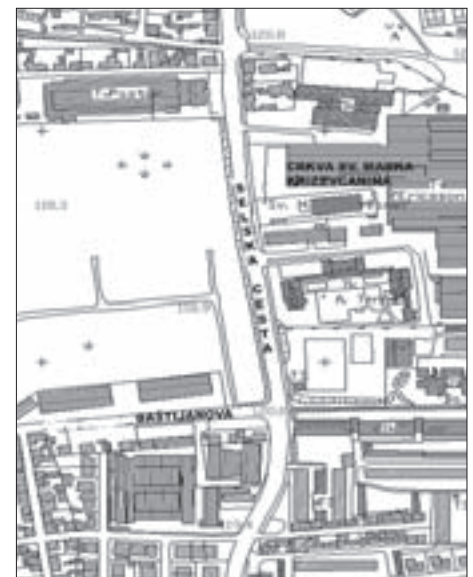
• **Crkva Sv. Obitelji, Držiceva 31** – Gradnja crkve Sv. Obitelji započeta je i završena 1936. godine,⁴² dakle prije nego je definitivno usvojen *Regulacioni plan*, iako se crkva gradila po prijedlogu *Regulacionog plana*.⁴³ Projek-

SL. 6. CRKVA SV. MARKA KRIZEVCANINA NA REGULACIJSKOM PLANU, 1938.

FIG. 6 CHURCH OF ST MARK OF KRIZEVCI ON THE REGULATION PLAN, 1938

SL. 7. CRKVA SV. MARKA KRIZEVCANINA, HOK FIG. 7 CHURCH OF ST MARK OF KRIZEVCI, BASE MAP OF CROATIA

27 Podatak s grafičkog dijela odobrenoga Generalnoga regulacionog plana grada Zagreba, prilog 4. [GZZPU]

28 *** 1940.a; *** 1940.b; *** 1940.c

29 Izradene su detaljne osnove za Cvjetno naselje, za parcelaciju Prve hrvatske stedionice na Trešnjevki, za željezničarsku koloniju u Maksimiru, za Kresimirov trg itd. [JUKIĆ, 1997: 102]

30 O tome vidjeti: JUKIĆ, 1997: 101-105.

31 „Duhovne vlasti rimokatoličke crkve ostat ce na Kaptolu. Rimokatoličke župne crkve razmještene su po gradskim predjelima prema želji duhovnih vlasti. Crkve i bogomolje drugih vjeroispovjesti, gdje postoji za cijeli grad samo jedna, smještene su centralno.” [*** 1940.a]

32 DAZG – Uredba: 11

33 Građevinski program iz DAZG – Uredba: 25-26 taksativno navodi javne zgrade koje grad namjerava izgraditi, a grafički dio plana određene građevine imenuje javnim građevinama, ali ne specificira funkciju.

34 NAZ – NDS br. 2319 od 25. 3. 1935. Dekret osnutka župe sv. Terezije

35 „Ubrzo nakon dolaska časnih sestara (1934.) u sklopu samostana otvorena je i mala kapelica, a dvije godine kasnije, zahvaljujući nastojanjima tadašnjeg zagrebackog nadbiskupa Alojzija Stepinca, 5. 7. 1936. svečano je otvorena župa, koju je nadbiskup stavio pod zaštitu sv. Terezije od Djeteta Isusa te joj istodobno posvetio i kamen temeljac.” [arhiva župe sv. Terezije od Djeteta Isusa]

36 NAZ – NDS br. 3206, 7041, 7239/1937. Dekret o osnutku i otvorenju župe.

37 „23. kolovoza 1936. godine blagoslovljen je kamen temeljac za novu crkvu i odmah se pristupilo gradnji. Crkva je stavljena pod krov pred Božić 1936. godine. Župa je službeno utemeljena dekretom nadbiskupa Antuna Baueara 20. 4. 1937., dakle nakon što je crkva završena.” [arhiva crkve Sv. Obitelji]

38 „Župu je ustanovio nadbiskup dr. Alojzije Stepinac 1937. godine. Crkva je građena od 1939. do 1941. godine. Kamen temeljac položio je i blagoslovio dr. Alojzije Stepinac.” [arhiva župe Sv. Marka Krizevčanina; NAZ – NDS br. 4235, 5411, 8491, 6278, 9222, 8888, 6966/1937. Smještaj župne crkve na Selskoj, Dekret o osnutku i gradnji dvorane]

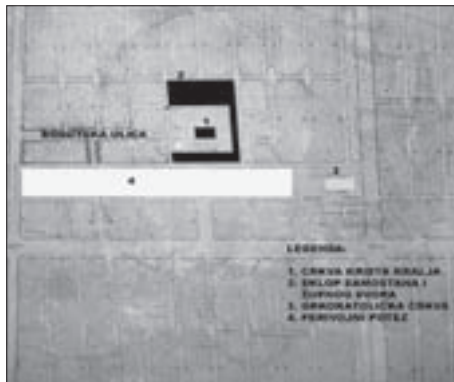
39 NAZ – NDS br. 1668, 2182, 2753, 4889/1937. Župa Marije Pomocnice na Knežiji osniha se 1. ožujka 1937. – gradsko poglavarstvo moli nacrt s urisanim župama.

40 ŽLEBEČIĆ, 1983: 49; NAZ – NDS br. 5275, 5290/1938. Kociper Dragutin imenuje se župnikom.

41 DAZG – Žalbe

42 Arhiva crkve Sv. Obitelji

43 Na izvodu iz katastra iz 1936. godine na kojem je prikazana crkva, prikazani su i svi ostali javni sadržaji koje predviđa *Regulacioni plan*. [DAZG]

Sl. 8. CRKVA KRISTA KRALJA NA REGULACIJSKOM PLANU, 1938.

FIG. 8 CHURCH OF CHRIST THE KING ON THE REGULATION PLAN, 1938

tant ove crkve nije poznat. Izvornu projektnu dokumentaciju iz 1935. godine, koju čuva Državni arhiv u Zagrebu, potpisuje arhitekt Stjepan Podhorsky iako se u literaturi u navođenju opusa arhitekta Podhorskog ona nigdje ne spominje. Crkva, međutim, nije izgrađena po ovom projektu, nego je 1936. izrađen novi projekt. Ime arhitekta projekta po kojem je crkva izvedena 1937. godine je nepoznat, budući da na nacrtima postoji samo zapis o Građevinskom poduzeću „Antun Res”,⁴⁴ a ime arhitekta se ne spominje.

Crkva je u planu smještena na križanju dviju jakih prometnica. Uz crkvu su trebali biti izgrađeni popratni sadržaji župnog dvora i kapele. Na sjevernoj i južnoj strani crkve planom su bile predviđene javne zgrade. S istočne strane parcele bila je predviđena parcela za školu. Crkva bi sa svojim popratnim sadržajima, javnim građevinama i školom tvorila snažnu točku na križanju. S lijeve strane ceste predviđen je predio guste stambene izgradnje, lokala, ureda i zanatskih radionica, te čiste lake industrije različite visine.⁴⁵ Taj potez građevina ne bi utjecao na percepciju crkve jer ona ima dominantan položaj na križanju. S druge strane ceste na sjevernoj strani predviđen je predio guste i niske stambene izgradnje,⁴⁶ a istočno od crkve niska stambena izgradnja (do dva kata).⁴⁷ Od svih planiranih sadržaja izgrađena je samo crkva. Javne građevine nisu izgrađene, a župni je dvor izgrađen u drugoj polovici dvadesetog stoljeća.

U današnjoj urbanističkoj situaciji, koja je rezultat niza planova što su vrijedili od donošenja *Regulacionog plana* do danas, križanje na kojem je izgrađena crkva nema veliku urbanističku snagu. Sjeverno od Vukovarske ceste nalazi se predio niske, guste stambene izgradnje, zapadno od Držiceve je predio rahle izgradnje, a istočno od crkve je rahli predio s malo izgrađenosti koji istočnije prelazi u gustu i nisku stambenu izgradnju. Okolna izgradnja ne degradira percepciju parcele na kojoj je crkva, međutim crkva je, zbog svoga skromnog izričaja i neizgrađenih ostalih crkvenih i javnih građevina, te zbog gustih okolnih parkovnih nasada, slabo uočljiva na križanju i ne sudjeluje snažno u formiranju slike grada.

• **Crkva sv. Josipa na Trešnjevci, Trakošćanska 47** – Crkva sv. Josipa, otvorena u lipnju 1937. godine,⁴⁸ prvotno je bila zamišljena vrlo ambiciozno. Planiralo se izgraditi župnu crkvu u neoromantičnom stilu, župni ured, samostan časnih sestara i društvenu dvoranu. Autor ovog ambicioznog projekta bio je ljubljanski arhitekt Jože Plečnik. U prijedlogu *Regulacionog plana* iz 1936. godine ucrtana je crkva sv. Josipa sa svim popratnim sadržajima. Međutim, za takav projekt nije bilo novca, pa je od svega zamišljenog izgrađena

samo društvena dvorana koja je adaptirana za crkvu, onakvu kakva je i današnja. Projektirao ju je arhitekt Marijan Haberle.

U *Regulacionom* je *planu* crkva sa župnim dvorom trebala formirati gradski trg na križanju dviju jakih prometnica. Crkva je po planu trebala imati orijentaciju istok-zapad i biti okružena gustom, niskom i visokom stambeno-poslovno-trgovačkom izgradnjom.⁴⁹ Sjeverno od crkve⁵⁰ bio je predviđen predio stanovanja, lokala, ureda i zanatskih radionica te čiste lake industrije. Dominantna je vizura s Ozaljske ulice. Međutim, dvorana prilagođena za liturgijski prostor, skromna po svom mjerilu i izričaju, gotovo se utopila u gradsko tkivo.

Urbanistički planovi po kojima se Trešnjevka razvijala rezultirali su sličnom urbanom strukturom koju je predviđao i *Regulacioni plan*. Zadržana je postavljena ulična mreža, okolno gradsko tkivo je gusto, ali ne jako visoko, a predio kojim je u *Regulacionom planu* bila određena visoka izgradnja nije izveden. Tako današnju urbanističku situaciju obilježava gusto i nisko gradsko tkivo. Crkva nije izrazito uočljiva s okolnih prometnica. Budući da je na trgu, koji je u cjelini bio na *Regulacionom planu* u službi crkve, poslije sagrađen trgovački centar, atraktivnost ove građevine s okolnih vizura dodatno je umanjena.

• **Crkva sv. Marka Krizevčanina, Selska cesta 91** – Crkva sv. Marka Krizevčanina u Selskoj ulici u Zagrebu građena je u razdoblju od 1938. do 1941. godine⁵¹ prema projektu arhitekta Marijana Haberlea. Crkva se na *Regula-*

Sl. 9. CRKVA KRISTA KRALJA, HOK
FIG. 9 CHURCH OF CHRIST THE KING, BASE MAP OF CROATIA

⁴⁴ Poznato je da je „Građevinsko poduzeće Antun Res” u to vrijeme sudjelovalo u izradi nacrti još nekih građevina zagrebačke nadbiskupije, npr. Dječackog sjemeništa na Salati, Vocarska 106, arhitekta Jurja Neidhardta.

⁴⁵ Zona II-a: „Ova zona određena je za stanovanje i smještenje lokala, ureda i zanatskih radionica, te čiste lake industrije... ulične zgrade imaju se izgraditi na način gustog naselja. Dozvoljeno je podizanje prizemnih kao i višekatnih dvorišnih zgrada.” [DAZG – Uredba: 18]

⁴⁶ Zona I-SR: „Ova zona određena je za stanovanje, a ima se izgraditi prizemnim ili jednokatnim zgradama na način srednjeg ili rijetkog naselja. U zoni se dozvoljava podizanje lokala, ureda kao i zanatskih radionica koje po svom karakteru spadaju u stambeni predio grada, a ne smetaju stanovanju.” [DAZG – Uredba: 16]

⁴⁷ Zona III-a: „U ovoj zoni mogu se graditi kuće sa najviše dva stana i najviše dva stambena sprata prema propisima Građevinskog pravilnika.” [DAZG – Uredba: 19]

⁴⁸ Arhiva župe sv. Josipa

⁴⁹ Zona III-b: „Ova zona određena je za stanovanje, poslovanje, trgovinu, zanatstvo i industriju koji ne smetaju stanovanju, a po svom karakteru spadaju u centar grada. U ovoj zoni dozvoljeno je podizanje prizemnih i višekatnih dvorišnih zgrada...”

⁵⁰ Zona II-a

⁵¹ „U nedjelju 23. ožujka 1940. blagoslovio je preuzvišeni nadbiskup Alojzije Stepinac temeljni kamen nove župne crkve Sv. Marka Krizevčanina na Selskoj cesti... Crkva će biti sagrađena u modernom slogu, od betona. U prizemlju crkve bit će dvorana za priredbe. Sama crkva moći će primiti 1200 ljudi... Nacrte za crkvu izradio je inž. Haberle.” [*** 1940.d]

⁵² Zona III-b

cionom planu trebala nalaziti unutar kampusa koji bi osim crkve imao i druge sadržaje kao što su župni dvor i škola. S druge strane Selske ulice trebalo se nalaziti „logor Krste Frankopana” i bolnica. Ovakvom dispozicijom sadržaja cijeli bi sklop stvorio snažno i atraktivno zarište javnih sadržaja grada. S istočne strane sklopa bio je planiran stambeno-trgovačko-industrijski predio srednje i rijetke gustoće prizemnih i višekatnih građevina,⁵² a s druge strane Selske ulice, iza „logora Krste Frankopana”, bilo je predviđeno stambeno naselje prizemnica i jednokatnica.⁵³ Međutim, zbog povijesnih je okolnosti parcela na kojoj je bila crkva izvlažbom zemljišta⁵⁴ jako smanjena. Na izvlaštenoj su parceli podignuti industrijski sadržaji, čime je prekinuta veza crkve i škole i ambicija da se od ovog prostora stvori atraktivna javna točka grada.

U današnjoj urbanističkoj situaciji duž Selske ulice nižu se predjeli visoke i niske izgradnje. Crkva sv. Marka Krizevčanina okružena je skolom s južne strane (iako je veza škole i crkve prekinuta pristupom industrijskim sadržajima), industrijskim građevinama s istočne strane i neizgrađenim predjelima sa zapadne strane Selske ceste. U nejasnoj urbanističkoj određenosti ulice i cijelog predjela, crkva decentnim modernim oblikovanjem⁵⁵ i skromnom interpretacijom zvonika gotovo uopće nije uočljiva.

• **Crkva Krista Kralja u Trnju, Trg kardinala Franje Šepera 1** – Ideja o gradnji crkve Krista Kralja u Trnju postoji od 1920. godine.⁵⁶

53 Zona I-SR

54 Podaci od župnika don Marijana Francica.

55 PREMRL, 1994: 593

56 ŽLEBEC, 1983: 44

57 ŽLEBEC, 1983: 45

58 ŽLEBEC, 1983: 58

59 ŽLEBEC, 1983: 60

60 ŽLEBEC, 1983: 128

61 Zona III-b

62 Zona II-a

63 U razdoblju 1945.-1980. godine doneseni su sljedeći planovi: Direktivna i regulaciona osnova grada Zagreba (1953.); Plan za „centralni društveni potez” grada Zagreba od Glavnog kolodvora do Save i produžene Miramarske do produžene Draskovićeve (1956.); Urbanističko rješenje šireg centra Trnja (1965.); Generalni urbanistički plan (1971.); Detaljni urbanistički plan centra (1973.). Međutim, stvarni procesi u Trnju nisu se razvijali u skladu s postojećim planovima. Osamdesetih godina 20. stoljeća napravljen je PUP-Vrbik koji je usvojen 1987., ali je već nakon dvije godine stavljen izvan snage. 1992. usvojen je elaborat Uvjeti uređenja prostora za prometnice, parkirališta, javnu rasvjetu i zelenilo područja Vrbik, međutim, ubrzo je donesena odluka o prestanku valjanosti prostornih planova, a za izgradnju postaje mjerodavna lokacijska dozvola usklađena s GUP-om iz 1986. godine. Posljedica cijelog navedenog slijeda jest divlja, neplanska izgradnja i degradacija atraktivnoga središnjeg prostora grada. [O tome vidjeti: DELALLE, 2000.]

64 „Župa sv. Terezije od Djeteta Isusa osnovana je 1. srpnja 1936. godine. Za bogostovni su prostor, dok se ne izgradi župna crkva, sestre Klanjateljice Krvi Kristove

Projekt za crkvu osmislio je kipar Ivan Meštrović, a projekte je izradio arhitekt Lavoslav Horvat. Prvi nacrt potječe iz 1922., a drugi i konačni nacrt iz 1936. godine.⁵⁷ Gradnja crkve započela je 1940. kada je i posvećen kamen temeljac.⁵⁸ Međutim, po Meštrovićevu je projektu izgrađena samo kripta, a zbog rata je u kolovozu 1941. gradnja prekinuta.⁵⁹

Regulacionim je planom predviđeno formiranje snažne reprezentativne horizontalne osi perivoja na čijem su se istočnom kraju trebale nalaziti crkva Krista Kralja i grkokatolička crkva. S druge, zapadne strane osi, bile su predviđene crkve sv. Terezije od Djeteta Isusa i pravoslavna crkva (Sl. 1.). Glavni pristup središtu grada zamišljen je preko snažne vertikalne osi na kojoj se nižu javni sadržaji. S te vertikalne osi hijerarhijski-simboličkim strukturiranjem gradskog tkiva otvaraju se vizure na značajne građevine, među kojima je i crkva Krista Kralja. Crkva Krista Kralja ucrtana je prema Meštrovićevu urbanističkom prijedlogu u *Regulacioni plan*. Župni dvor i samostan časnih sestara trebali su biti smješteni uz rub parcele, formirajući unutar nje dvorište otvoreno sa zapadne strane u kojem bi bila smještena crkva. Samostan dominikanci smješten na sjevernoj strani parcele izgrađen je 1938. godine,⁶⁰ međutim cjelokupni rubni sklop građevina na istočnoj i južnoj strani nije završen. Urbano tkivo oko ovih reprezentativnih sadržaja tvorili su predjeli guste, niske i visoke stambeno-poslovno-trgovačke izgradnje⁶¹ i predjeli guste stambene izgradnje, lokala, ureda i zanatskih radionica te čiste lake industrije.⁶²

Regulacionim je planom središnji prostor Trnja trebao dobiti potpuno novu urbanu matricu koja se nije referirala na postojeće stanje. Nju je činila ortogonalna mreža ulica s prodorima predjela javne namjene smještenih u potezima perivoja. Kako ovaj urbanistički plan nije zaživio, u Trnju je nastavljena intenzivna bespravna izgradnja. U budućem razdoblju za ovaj su prostor napravljeni brojni urbanistički planovi,⁶³ no po njima je malo toga izgrađeno pa ovaj prostor nije dobio gotovo nikakvu urbanističku vrijednost.

Kao što nije zaživio *Regulacioni plan*, nije zaživio ni Meštrovićev projekt te je kripta pretvorena u bogoslužni prostor. Kao takva crkva je izgubljena u kaotičnom urbanizmu i ni sa čim ne sudjeluje u slici grada.

• **Crkva sv. Terezije od Djeteta Isusa, Trnje, Miramarska 92** – Župa sv. Terezije od Djeteta Isusa otvorena je 5. srpnja 1936. godine.⁶⁴ U *Regulacionom planu* na zapadnom kraju snažne horizontalne reprezentativne perivojne osi (Sl. 1.-5) bile su predviđene jedna pravoslavna i jedna rimokatolička crkva. Rimokatolička crkva bila je predviđena za crkvu župe sv. Terezije od Djeteta Isusa.

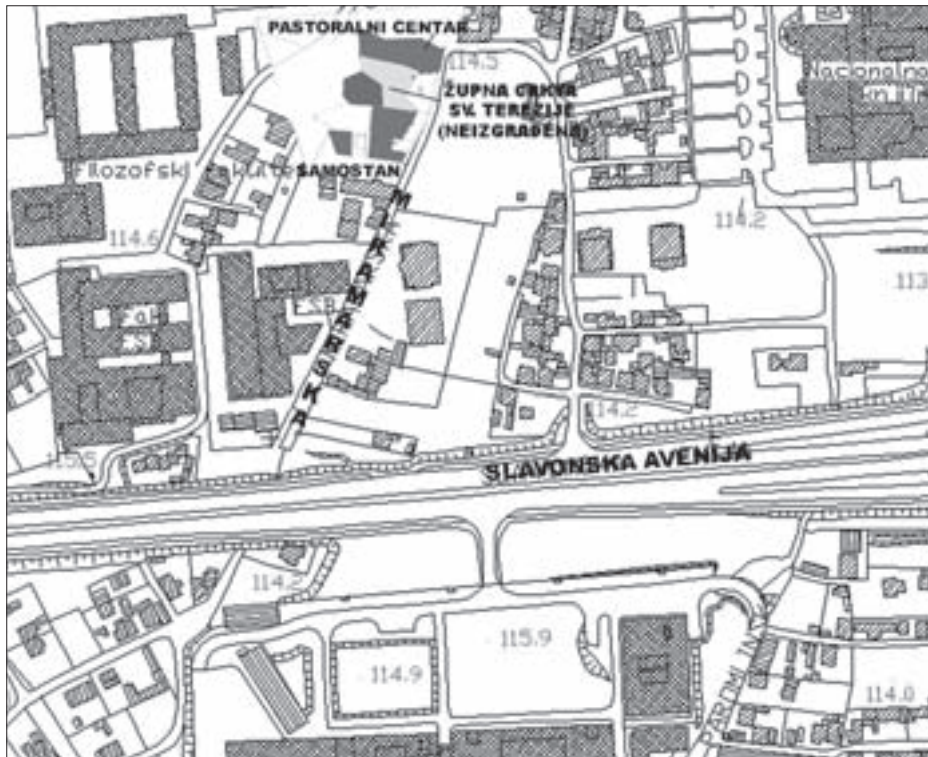
Sl. 10. Crkva sv. Terezije od Djeteta Isusa na regulacijskom planu, 1938.

FIG. 10 ST THERESA OF THE CHILD JESUS CHURCH ON THE REGULATION PLAN, 1938

Sl. 11. Zahtjev župe sv. Terezije od Djeteta Isusa

FIG. 11 CHANGES REQUESTED BY THE ST THERESA OF THE CHILD JESUS PARISH

SL. 12. CRKVA SV. TEREZIJE OD DJETETA ISUSA, HOK
FIG. 12 ST THERESA OF THE CHILD JESUS CHURCH, BASE MAP
OF CROATIA

Međutim, župni ured sv. Terezije zatražio je od Gradskog poglavarstva promjenu u *Regulatornoj osnovi* 9. travnja 1938. godine prije njezina konačnog usvajanja. U zahtjevu se traži uvažavanje situacije po projektu ing. Dušana Narancića, što je značilo promjene u odnosu na prijedlog *Regulatorne osnove*. Župa sv. Terezije traži dozvolu da se župna crkva podigne na njihovoj parceli koja je *Regulatornom osnovom* predviđena za parkovnu površinu. Dalje, traže da im se u *Regulatornoj osnovi* rezervira parcela za izgradnju samostana sestara Predragocjene Krvi Isusove. U zapisniku Gradskog poglavarstva od 1. lipnja 1938. godine ovaj je zahtjev uvažen i potvrđen na sjednici odbora gradskog vijeća od 15. lipnja 1938. godine.⁶⁵

Crkva sv. Terezije od Djeteta Isusa u *Regulatornoj osnovi* urbanistički bila interpretirana slično kao i prethodno opisana crkva Krista Kralja. Nalazila se na snažnoj perivojnoj horizontalnoj osi plana. Župni dvor i ostali crkveni sadržaji formirali su urbanističko-arhitektonski okvir otvoren prema jugu, unutar kojeg je bila predviđena crkva. Okolno urbano tkivo tvorili su predjeli guste, niske i visoke stambeno-poslovno-trgovačke izgradnje⁶⁶ i predjeli guste stambene izgradnje, lokala, ureda i zanatskih radionica te čiste lake industrije.⁶⁷

Gradnja crkve i pastoralnog centra započela je, međutim, tek 1998. po projektu arhitekata Vinka Penezica i Kresimira Rogine na parceli župe sv. Terezije. Današnja zatečena urba-

nistička situacija jest rezultat brojnih nezaživjelih urbanističkih planova.⁶⁸ U kaotičnom urbanom tkivu crkva nije dobila nikakvo urbanističko značenje, ali se njezinim arhitektonskim oblikovanjem pokušalo stvoriti kvalitetne mikroubanističke odnose i reper u prostoru.

- **Crkva u planiranoj Ulici Srednjaci** – Ova je crkva bila planirana u gustom i nepravilnom urbanom tkivu predviđenom za stanovanje, uz popratne sadržaje niske visine. U takvom urbanom tkivu bilo je predviđeno formiranje proširenja – trga na kojem su trebali biti smješteni crkva i župni dvor. Međutim, crkva nikada nije izgrađena, a taj je predio popunila niska i gusta stambena izgradnja.

- **Pravoslavna crkva, Trnje** – Izgradnja nove pravoslavne crkve i popratnih sadržaja u Zagrebu bila je planirana *Regulacionim planom* iz 1938. godine. Ova bi crkva, zajedno s crkvom sv. Terezije od Djeteta Isusa, tvorila sklop liturgijskih sadržaja na zapadnoj strani horizontalne perivojne osi plana na području Trnja u predjelu guste, niske i visoke stambeno-poslovno-trgovačke izgradnje,⁶⁹ lokala, ureda i zanatskih radionica te čiste lake industrije.⁷⁰ Crkva nije izgrađena, niti je poznato da je bila planirana nekim od budućih urbanističkih planova u dvadesetom stoljeću.

- **Grkokatolička crkva, Trnje** – *Regulacionim planom* bila je predviđena i izgradnja grkokatoličke crkve i popratnih sadržaja. Ova je crkva trebala, zajedno s crkvom Krista Kralja, formirati sklop liturgijskih građevina na istočnoj strani horizontalne perivojne osi u urbanom tkivu guste, niske i visoke stambeno-poslovno-trgovačke izgradnje,⁷¹ lokala, ureda i zanatskih radionica te čiste lake industrije.⁷² No ni ova crkva nije izgrađena, niti je poznato da je planirana nekim od budućih urbanističkih planova.

- **Starokatolička crkva** – Ovim je planom bila predviđena i izgradnja starokatoličke crkve

spremono dale Župi za uporabu svoju samostansku kapelicu koja je bila blagoslovljena već 4. studenoga 1934. godine. Aktivnosti oko izgradnje crkve počinju i prije osnutka župe. Već 1935. djeluje Društvo za izgradnju crkve koje skuplja priloge vjernika; 6. listopada 1935. nadbiskup koadjutor Alojzije Stepinac blagoslovio je i položio temeljni kamen za crkvu, no gradnja je prekinuta zbog urbanističke prenamjene prostora. Nacrtr prve bazilike ipak je prihvaćen 4. ožujka 1937., ali je ovaj put gradnja odgođena zbog nedostatka sredstava. Godine 1939. radi se novi, skromniji projekt, no on zbog početka rata također nije ostvaren.” [arhiva župe sv. Terezije od Djeteta Isusa]

65 DAZG – Zalbe, kut. 74, prilog 15

66 Zona III-b

67 Zona II-a

68 Zona I-SR

69 Zona III-b

70 Zona II-a

71 Zona III-b

72 Zona II-a

73 Zona III-b

na području današnje koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog. Ova je crkva bila planirana na proširenju križanja dviju jakih gradskih prometnica i u vizuri južnog prilaza središtu grada. Okolno urbano tkivo činili su predjeli guste, niske i visoke stambeno-poslovno-trgovačke izgradnje.⁷³ Crkva nije izgrađena.

• **Naknadno ucrtana crkva Marije Pomoćnice na Knežiji, Omiška 10** – U *Regulacionom planu* nije bila planirana lokacija za crkvu na Knežiji. Međutim, Omladinski je dom salezijanaca dopisom Gradskom poglavarstvu od 6. ožujka 1941. godine zatražio promjenu *Regulacionog plana* na lokaciji križanja Knežije i Omiške ulice kod Omladinskog doma salezijanaca.⁷⁴ Na spomenutoj parceli salezijanci traže dozvolu za podizanje crkve i uređenje trga. „Trg bi sa sjeverne strane bio zatvoren internatom, a sa zapadne župnom crkvom, te bi činio skladnu arhitektonsku cjelinu.”⁷⁵ Ovaj je zahtjev uvažen na sjednici Gradskoga građevnog odjela održanoj 23. srpnja 1941. godine s obrazloženjem da se zahtjev uvažava jer „se radi o manjoj promjeni i nadopuni regulatorne osnove kojom se ne dira u njenu bitnost, a niti u privatne interese”.⁷⁶

Kamen temeljac crkve Marije Pomoćnice na Knežiji posvećen je u listopadu 1942. godine.⁷⁷ Crkva je izgrađena po projektu arhitekta Zvonimira Požgaja.⁷⁸

Prema *Regulacionom planu* crkva bi se nalazila u predjelu niske stambene izgradnje s popratnim sadržajima vezanim uz stanovanje.⁷⁹ U urbanističkoj situaciji crkva i Dom salezijanaca formiraju prostor trga orijentiranog prema ulici, a time i gravitacijsku točku u prostoru. Budući da se naselje Knežija nije razvijalo po ovom *Regulacionom planu*, današnja urbanistička situacija bitno je drugačija od one koju je predviđao plan. Crkva je okružena visokom stambenom izgradnjom. Međutim, formirani trg u uličnoj mreži stvara proširenje intimnog karaktera. Svojim oblikovanjem i

interpretacijom zvonika crkva ipak dominira vizurama okolnih ulica, pa čak i jake Slavenske avenije.

ZAKLJUČAK

CONCLUSION

Iako *Regulacioni plan* iz 1938. godine nije zaživio, zanimljivo je da su na šest od sedam (s dopunom plana za crkvu na Knežiji) planiranih lokacija rimokatoličkih crkava u planu izgrađene crkve. Nije zaživjela izgradnja pravoslavne, grkokatoličke i starokatoličke crkve. Dakle, ovaj urbanistički plan, iako nije iznjedrilo definitivnu budućnost prostornog razvitka grada, upravo je u postavljanju lokacija svojih liturgijskih građevina doživio gotovo cjelovito ostvarenje.

Ovaj urbanistički plan, formiranjem snažnih javnih profanih i sakralnih poteza reprezentativnog karaktera, vodeći računa o simboličkim konotacijama gradskih vizura, odražava pristup urbanističkom planiranju simboličko-hijerarhijskog strukturiranja gradskog tkiva koje je obilježje svih povijesnih razdoblja do dvadesetog stoljeća.

S druge strane, diferenciranjem različitih namjena prostora on uvodi i obilježja funkcionalističkog spoznavanja grada u duhu CIAM-a koji će snažno obilježiti urbanizam dvadesetog stoljeća.

SL 13. LOKACIJA ZA CRKVU SREDNJACI NA REGULACIJSKOM PLANU, 1938.

FIG. 13 LOCATION FOR THE SREDNJACI CHURCH ON THE REGULATION PLAN, 1938

SL 14. LOKACIJA ZA CRKVU SREDNJACI, HOK FIG. 14 LOCATION FOR THE SREDNJACI CHURCH, BASE MAP OF CROATIA

SL 15. CRKVA MARIJE POMOĆNICE NA KNEŽIJI NA REGULACIJSKOM PLANU, 1938.

FIG. 15 CHURCH OF ST MARY THE HELPER IN KNEŽIJA ON THE REGULATION PLAN, 1938

SL 16. CRKVA MARIJE POMOĆNICE NA KNEŽIJI, HOK FIG. 16 CHURCH OF ST MARY THE HELPER IN KNEŽIJA, BASE MAP OF CROATIA

⁷⁴ DAZG – Žalbe: Izvjestaj i odluka Gradskog građevnog odjela, XVII ostsjeka za regulaciju grada, br. 35.002-XVII-1941.

⁷⁵ Zona III-b

⁷⁶ Zona II-a

⁷⁷ „11. 10. 1942. nadbiskup Alojzije Stepinac blagoslovio je kamen temeljac, a crkva je blagoslovljena 15.08.1948. godine.” [arhiva župe Marije Pomoćnice]

⁷⁸ PREMERL, 1994: 594

⁷⁹ Prvi kontaktni predio je zona I-SR, a iza nje se nisu predjeli zone III-a.

⁸⁰ „Na poticaj katehete dr. Franje Simečkog, pobožna gospođa Marija Veble Valencić darovala je salezijancima 1928. oveci komad zemlje na području Knežije, tada dalekog predgrada. Već sljedeće godine započela je izgradnja Omladinskog doma. Nacrtno je izradio ing. Silvije Sponza iz Sibenika predviđajući velebitni zavod s domom, dvoranom, radionicom i velikom crkvom. Salezijanci su 1929. sagradili samo dio zamišljenog projekta jer nisu imali novca. Za Božić 1929. u kapeli još nedovršenog doma služila se polnoćka... Zgrada je postupno dovršavana i u jesen 1930. svečano otvorena.” [*** 2008: 13-17]

Svaka od planiranih crkava u planu je imala snažno naglašenu urbanističku ulogu u gradu, bilo formiranjem urbanističkog sklopa s ostalim javnim sadržajima, bilo formiranjem trga ili urbanističkim položajem u osima prometnih vizura. Za svaku od sedam planiranih rimokatoličkih crkava *Regulacionim planom* bila je planirana i površina za izgradnju popratnih crkvenih sadržaja.

Šest crkava izgrađeno je u kratkom razdoblju od 1936. do 1941. godine. Međutim, svi popratni sadržaji izgrađeni su tek mnogo kasnije (izuzev crkve na Knežiji, gdje je Dom salezijanaca izgrađen 20-ih godina dvadesetog stoljeća,⁸⁰ i samostana dominikanki uz crkvu Krista Kralja u Trnju, koji je izgrađen 1938. godine).

Budući da *Regulacioni plan* iz 1938. godine nije zaživio, šest rimokatoličkih crkava izgrađenih u razdoblju od 1936.-1941. godine oslikava promjenu povijesnog značenja koje su liturgijske građevine imale do dvadesetog stoljeća i u arhitektonskom i u urbanističkom smislu. Skromne u oblikovanju, 'izgubljene' u kasnije nastalom, nejasnom urbanističkom kontekstu, one ne dominiraju gradskim tkivom. Čak i zvonici, koji su u svim prethodnim povijesnim etapama bili znak u urbanom tkivu, često izostaju ili bivaju skromno interpretirani.

Promjene u urbanističkom značenju liturgijskih građevina u dvadesetom stoljeću pratile su i novo shvaćanje liturgije, koje se odrazilo na nove funkcionalne imperativne arhitektonskog oblikovanja, te promjene u oblikovnom jeziku moderne arhitekture kojim dominira funkcionalistički pristup, čime je otežana simbolička interpretacija svih konotacija koje sadrži liturgijska građevina.

LITERATURA BIBLIOGRAPHY

1. DELALLE, R. (2000.), *Dossier Vrbik*, katalog izložbe, galerija Modulor, Zagreb
2. GIDEON, S. (1965.), *Prostor, vreme i arhitektura*, Beograd
3. JUKIĆ, T. (1997.), *Strukturalne promjene rubnih dijelova grada – prilog proučavanju urbanističkog razvoja Zagreba*, disertacija, Zagreb
4. KNEŽEVIĆ, S. (1996.), *Zagrebacka zelena potkova*, Zagreb
5. KNEŽEVIĆ, S. (2003.), *Zagreb u sredistu*, Zagreb
6. LASLO, A. (1984.), *Internacionalni natječaj za Generalnu regulaturnu osnovu grada Zagreba 1930/31*, „Čovjek i prostor”, 370: 25-31, Zagreb
7. LE CORBUSIER; GIRAUDOUX, J. (1957.), *La charte d’Athènes*, Éditions de Minuit, Paris
8. PREMIERL, T. (1984.-1985.), *CIAM i nasa međuratna arhitektura*, „Arhitektura”, 37-38 (189-195): 50, Zagreb
9. PREMIERL, T. (1994.), *Crkveno graditeljstvo dvadesetog stoljeća*, u: *Sveti trag: devetsto godina umjetnosti Zagrebacke nadbiskupije: 1094.-1994.*, MGC – Muzej Mimara, 10.9.-31.12., Zagreb
10. PREMIERL, T. (2002.), *Zagreb grad moderne arhitekture*, 30-33, Zagreb
11. SENNOTT, S. (2004.), *Encyclopedia of 20th Century Architecture*, Taylor&Francis, London
12. SITTE, C. (1967.), *Umjetničko oblikovanje grada*, Beograd
13. ŠASKO, I. (2009.), *(Ne)snalazenja u teološkoj kriteriologiji liturgijske arhitekture*, „Glas koncila”, 18.1., 13: 11, Zagreb
14. ZEVI, B. (2006.), *Povijest moderne arhitekture*, Golden Marketing, Zagreb
15. ŽLEBEČIĆ, A. (1983.), *Krist Kralj u Trnju*, Zagreb
16. *** (1940.a), *Uredba o izvođenju generalnog regulacionog plana za grad Zagreb*, „Narodne Novine”, 21.12., 292, Zagreb
17. *** (1940.b), *Uredba o izvođenju regulacionog i konzervatorskog plana za historijske dijelove grada Zagreba*, „Narodne Novine”, 21.12., 292, Zagreb
18. *** (1940.c), *Grđevinski pravilnik*, „Narodne Novine”, 21.12., 292, Zagreb
19. *** (1940.d), *Crkva Sv. Marka Krizevcanina*, „Katolički list”, 7.3., 10, Zagreb
20. *** (1999.), *Oxford Dictionary of World Religions*, Oxford University Press
21. *** (2006.), *Zagrebacki leksikon*, Zagreb
22. *** (2008.), *Četiri obljetnice: salezijanska slavlja*, „Don Bosco danas”, 4: 13-17, Zagreb

IZVORI SOURCES

ARHIVSKI IZVORI

ARCHIVE SOURCES

1. DAZG – Državni arhiv u Zagrebu, Opatička 29, Zagreb
2. HDA – Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, Marulićev trg 21, Zagreb
3. GZZPU – Gradski zavod za prostorno uređenje, Ulica Republike Austrije 18, Zagreb
4. NAZ – Nadbiskupski arhiv, Kaptol 27, Zagreb
5. AF – Arhitektonski fakultet, Kaciceva 26, Zagreb
6. Muzej Ivana Mestrovica, Mletačka 8, Zagreb
7. Muzej grada Zagreba, Opatička 20, Zagreb
8. NSK – Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb
9. Župa sv. Terezije od Djeteta Isusa, Miramarska 92, Zagreb
10. Župa sv. Josipa, Trakošćanska 47, Zagreb
11. Župa Sv. Obitelji, Držiceva 31, Zagreb
12. Župa sv. Marka Krizevcanina, Selska cesta 91, Zagreb
13. Župa Marije Pomocnice, Omiška 10, Zagreb
14. Župa sv. Nikole Tavelica, Ulica Sv. Nikole Tavelica 2, Zagreb

DOKUMENTACIJSKI IZVORI

DOCUMENT SOURCES

1. *Zaključak Gradskog vijeca od 23. XII. 1937., cl. 65 nakon prvog izlaganja na javni uvid*, G.P.Z. – G.O., *Generalni regulacioni plan grada Zagreba 1931.-1938.*, sign. 59, 60, 61, kut. 72 [DAZG – Zaključak]
2. *Uredba o izvođenju generalnog regulacionog plana za grad Zagreb*, G.P.Z. – G.O., *Generalni regulacioni plan grada Zagreba 1931.-1938.*, sign. 59, 60, 61, kut. 72 [DAZG – Uredba]
3. *Žalbe na regulacionu i konzervatorsku osnovu 1937.-1938.*, G.P.Z. – G.O., sign. 67, 68, kut. 74 i 75 [DAZG – Žalbe]
4. *Generalni regulacioni plan grada Zagreba*, prilog 4 [GRPGZG – GZZPU]
5. Hrvatska osnovna karta [HOK]
6. *Protokoli Nadbiskupskog Duhovnog Stola* [NAZ – NDS]

IZVORI ILUSTRACIJA

ILLUSTRATION SOURCES

- Sl. 1., 2., 4., 6., 10., 11., 13., 15. GRPGZG–GZZPU
Sl. 3., 5., 7., 8., 9., 12., 14., 16. HOK

SAŽETAK

SUMMARY

LITURGICAL ARCHITECTURE IN THE 1938 URBAN PLAN OF ZAGREB

Compared to previous, historical models, the concepts of form, construction and urban design relating to sacral buildings underwent radical changes in the 20th century in the field of architecture and urban planning in both Croatia and Europe. The changes occurred not only in the approach to architectural designs of sacral buildings, but in the significance those buildings had in the structure of towns. They are evident in the following instances: the symbolic and hierarchic basis of urban structure (Sitte's approach) gave way to a functionalist and non-hierarchic concept; historical importance of the position of churches (they were dominant landmarks in the urban space, as in the case of squares where they were located on the square axes or terminating the vistas of main roads) was replaced by locations equal in importance to every other site for public use envisaged by the land use plan; the altered scale of towns – compared to historical period in which a church reigned the urban space with its greatness, the 20th century saw a development of new urban concepts of high rise buildings within which sacral buildings could establish their identity only through architectural design.

The importance of the 1938 General Regulation Plan of Zagreb lies in the fact that it provides an overview of the urban development of Zagreb. For the first time, the plan envisaged an integral and detailed approach to the development of the town all the way to the Sava River. All the previous plans including the first one from 1864 were characterised by a distinctly symbolic and hierarchic urban structure in line with Sitte's approach. Although this plan was created in the age that saw the spread of the principles of CIAM and Athens Charter, its formal features show a combination of CIAM's functionalist

concept of zoning and Sitte's concept of urban design as an artistic expression of towns inspired by a symbolic and hierarchic composition of urban space. Even though the plan never reached the level of CIAM-like free plans, as was the case with the 1953 regulatory framework, it still included areas envisaged for various uses: dwelling, industry (business) and urban greenery. In accordance with Sitte's symbolic and hierarchic concept, this spatial structure was added with suitable public facilities and sacral buildings. Interestingly, the plan shows a difference between churches and other public buildings thus proving the predominant role of the church buildings in the formation of the city's image. Subsequent urban plans are, on the other hand, characterised by a functionalist and non-hierarchic approach which became especially prominent in the 1953 regulatory framework. Through time, interests in this approach would also wane and give way at the end of the 20th century to the urban planning without a distinct concept.

In this plan, the sacral buildings are important formative elements of the urban structure. They include six Roman Catholic, one Orthodox, one Greek Catholic and one Old Catholic church. The backbone of the plan is formed by a central horizontal axis with sacral buildings and a vertical "green" axis containing secular, public facilities that continues the line formed by "Zrinski, Strossmayer and Tomislav Squares south of the train station". There were two Roman Catholic churches, one Orthodox and one Greek Catholic church on the horizontal axis, whereas "public buildings" of undetermined function were envisaged to be located on the vertical axis. Remaining Roman Catholic parish churches were integrated into the east and west ir-

regular structure of the city in such a way as to form strong points of gravitation. Although the 1938 Regulation Plan was never executed, it is interesting that six out of seven Roman Catholic churches (with an added church in Knežija) have been built on the locations envisaged by the plan. The churches of other mentioned denominations were never executed. Though not successful in securing a definitive future of the city's urban development, this urban plan still represents an integral accomplishment due to the construction of the mentioned sacral buildings. Each of the planned churches had markedly urban role either in forming a complex urban structure with other public facilities or a square or in its position in the town on the axes of the vistas opened up by roads.

However, since the 1938 Regulation plan was never executed, the six Roman Catholic churches built in the period from 1936 to 1941 reflect the change of the historical importance church buildings held up to the 20th century, in both architecture and urban planning. In their modest design and vague position in the later indefinite urban context, they did not dominate the city. Even the belfries, which had formed urban landmarks in previous historical periods, were modestly interpreted or missing altogether.

The changes in the urban significance of the 20th century church buildings were accompanied by a new liturgical concept which influenced new functional imperatives of architectural design, as well as the change in the formal language of modern architecture dominated by the functionalist approach, which, in turn, prevented a symbolic interpretation of all connotations sacral buildings carried in them.

ZORANA SOKOL GOJNIK

BIOGRAFIJA

BIOGRAPHY

ZORANA SOKOL GOJNIK, dipl.ing.arh., diplomirala je 2002. godine otkada radi kao znanstveni novak – asistent na Katedri za Arhitektonsko projektiranje Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Sudjeluje u znanstvenoistraživačkim projektima fakulteta. Polaznica je doktorskog studija „Prostorno planiranje, urbanizam i parkovna arhitektura” na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu u sklopu kojeg radi doktorat o temi „Arhitektonsko-urbanističke promjene liturgijskih građevina u dvadesetom stoljeću”. Autorica je nekoliko nagrađenih arhitektonskih natjecaja.

ZORANA SOKOL GOJNIK, Dipl.Eng.Arch., graduated in 2002 and is employed as a research and teaching assistant at the Department of Architectural Design, Faculty of Architecture, Zagreb University, within which she participates in scientific research projects. Currently enrolled in the post-graduate doctoral programme "Physical Planning, Urban Planning and Landscape Architecture" at the same faculty, she is writing her doctoral thesis entitled "Sacral Buildings – 20th Century Changes in Architectural and Urban Design". She has received several architectural design awards.